

Інформація

О. Д. Зинюк

Західний науковий центр – півстоліття діяльності для розвитку західноукраїнського краю (до 50-річчя з часу створення)

Західний науковий центр (далі – ЗНЦ) АН УРСР створений 11 травня 1971 року разом з чотирма іншими – Дніпропетровським (нині – Придніпровський), Донецьким, Південним, Харківським (нині – Північно-Східний) науковими центрами на підставі рішення директивних органів України. За 50-річну історію ЗНЦ неодноразово змінював свою назву залежно від назв установ, у підпорядкуванні яких він знаходився, але від 2001 року та донині він називається Західний науковий центр НАН України і МОН України.

Постановою Президії АН УРСР № 185 від 20.05.1971 р. «Про створення наукових центрів Академії наук УРСР в окремих економічних районах Української РСР» було визначено основні завдання регіональних наукових центрів Академії, а саме: розвиток фундаментальних досліджень у галузі природничих і суспільних наук; розробка наукових проблем, важливих для прискореного розвитку економіки відповідних економічних районів УРСР; організація комплексних досліджень у галузі природничих та суспільних наук силами інститутів Академії наук УРСР, вищих навчальних закладів і галузевих науково-дослідних установ; організація скоординованої роботи наукових установ і вищих навчальних закладів з підготовки наукових та інженерних кадрів і підвищення теоретичного рівня наукових досліджень на кафедрах вищих навчальних закладів.

На час створення діяльність ЗНЦ охоплювала Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Рівненську, Тернопільську і Чернівецьку області, а від 2007 р. охоплює і Хмельницьку область.

Академічна форма організації наукових досліджень почала поширюватись на Західній Україні після приєднання її до СРСР. Відповідна наукова база існувала, оскільки на той час Львів став потужним науковим осередком, в якому працювали університет, Політехніка, Вища школа міжнародної торгівлі, Академія ветеринарної медицини, десятки наукових товариств, бібліотек, музеїв. Українська наука зосереджувалась передовсім навколо Наукового товариства імені Т. Шевченка (НТШ), заснованого у Львові в 1873 р. завдяки спільним зусиллям національно свідомої інтелігенції з Наддніпрянської України та Галичини.

Упродовж 1940 року у Львові Президією АН УРСР були створені відділи шести київських інститутів Відділення суспільних наук АН УРСР, організовано Науково-природознавчий музей та Львівський філіал Бібліотеки АН УРСР. А вже в післявоєнному 1945 році у Львові було створено ще сім науково-дослідних підрозділів природничого і технічного профілю – відділів київських академічних інститутів. Згодом, у 1951 р., на базі наявних академічних підрозділів у Львові були створені перші академічні інститути – Інститут машинознавства і автоматики (нині – Фізико-механічний інститут ім. Г. В. Карпенка НАН України), Інститут геології корисних копалин (нині – Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України), Інститут суспільних наук (нині – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) та Інститут агробіології (нині – Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН України). Саме в 50-60-ті рр. минулого століття переважно сформувалися сучасні напрями досліджень академічних і

© О. Д. Зинюк 2021.

галузевих науково-дослідних інститутів, а нові наукові підрозділи АН УРСР були створені також в Ужгороді (три), Чернівцях (два) та Івано-Франківську (один).

На початок 1971 р. в академічних установах Західного регіону УРСР загалом працювало 2105 співробітників, зокрема 526 наукових, серед яких – шість академіків і членів-кореспондентів АН УРСР, 37 докторів і 228 кандидатів наук. Крім академічних установ, у західних областях УРСР було 24 ВНЗ (зокрема три університети) і 34 галузеві науково-дослідні інститути – усього понад 75 науково-дослідних установ і вищих навчальних закладів, в яких працювали 334 доктори наук і 3164 кандидатів наук.

Завдання пришвидшення соціально-економічного розвитку регіону, стан економіки якого у 70-х роках ХХ ст. визначали нафтова, гірничо-хімічна, вугільна, машинобудівна, приладобудівна та легка промисловості, було покладено на ЗНЦ як структуру, здатну організувати співпрацю наукових установ і промислових підприємств регіону для вирішення науково-технічних проблем, зокрема міжгалузевого характеру.

Упродовж 1971-1992 рр. функції Центру виконували відділи з вивчення регіональних проблем управління НТП у базових установах, які очолювали голови Центру. Від 1992 р. Центр набув статусу юридичної особи і став державною бюджетною неприбутковою науковою установою, заснованою на державній власності.

ЗНЦ очолювали відомі вчені та організатори науки: член-кореспондент АН УРСР Григорій Доленко (голова Центру в 1971-1972 рр.); академіки АН УРСР Ярослав Підстригач (голова Центру в 1972-1990 рр.); Ігор Юхновський (голова Центру в 1990-1998 рр.); Мар'ян Долішній (голова Центру в 1998-2006 рр.). Від 2006 р. і донині головою Центру є академік НАН України Зіновій Назарчук.

Основними науковими напрямками, в яких мали працювати наукові установи ЗНЦ, були: комплексна розробка проблеми вивчення і раціонального використання мінерально-сировинних, промислових і трудових ресурсів; дослідження в галузі фізико-хімічної механіки матеріалів, зокрема проблем міцності та надійності конструкційних матеріалів, машин і споруд з врахуванням реальних умов їх експлуатації, розробка проблем математики, фізики і механіки, пов'язаних із вивченням фізичних явищ і процесів; комплексне вивчення біологічних проблем, пов'язаних з охороною, відновленням і збагаченням біологічних ресурсів та регуляцією клітинного обміну; комплексне вивчення проблем у галузі суспільних наук.

Керівними органами ЗНЦ впродовж усього часу його діяльності були Рада, яка на своїх засіданнях розглядала важливі питання діяльності Центру, розвитку перспективних наукових досліджень, підвищення наукового потенціалу регіону, та Бюро (від 2007 р. – Виконком) Ради, яке забезпечувало поточну науково-організаційну роботу між засіданнями Ради.

Для розв'язання важливих комплексних фундаментальних і науково-технічних проблем міжвідомчі наукові сили були об'єднані у 12 секцій із пріоритетних для регіону галузей наук – фізико-хімічні проблеми машинобудування; науки про Землю; інформаційної техніки і кібернетики; машинобудування; енергетики; біології; економіки; суспільних наук; фізики; математики і механіки; хімії і хімічної технології; теорії електричних кіл і автоматизованих інформаційних систем. До їх складу увійшли провідні вчені академічних установ, вищих навчальних закладів, відомчих науково-дослідних інститутів та лабораторій, науково-технічних товариств та промислових підприємств – загалом представники майже 80 установ та організацій Західного регіону України.

Робота ЗНЦ над покращенням структури наукових установ та їх перепрофілювання дала позитивні результати – вони значно зміцніли організаційно та кадрово – на кінець 1976 р. в академічних установах ЗНЦ працювало 3713 співробітників, зокрема 768 наукових, серед яких – три академіки та чотири члени-кореспонденти АН УРСР, 50 докторів і близько 400 кандидатів наук.

За історично короткий час у Західному регіоні УРСР з координаційною участю ЗНЦ сформувались наукові колективи, які успішно розвивали наукові дослідження в галузі математики, механіки, фізико-хімічних проблем міцності, фізичного матеріалознавства, теоретичних і прикладних проблем біології і медицини, з проблем формування і закономірностей розміщення корисних копалин; відбору, передачі й обробки інформації; захисту біосфери, розробки і впровадження комплексної системи управління якістю продукції, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, суспільних наук.

Важливим результатом роботи ЗНЦ впродовж 1977-1980 рр. було створення регіональної системи управління науково-технічним прогресом, основними структурними елементами якої стали міжвідомчі науково-виробничі комплекси, до складу яких як виконавці конкретних науково-технічних програм входили організації спорідненого профілю різного відомчого підпорядкування.

У 90-х роках минулого століття діяльність ЗНЦ спрямовувалась на вирішення комплексу проблем, зумовлених істотним зменшенням фінансування науки, а відтак і зниженням рівня наукових досліджень, відтоком талановитих учених за кордон і в комерційні структури, спадом привабливості наукової роботи. ЗНЦ вишукував нові підходи до організації наукових досліджень і розробок, їх фінансового і ресурсного забезпечення. Зокрема, ЗНЦ запровадив стипендії ім. С. Гжицького для молодих науковців за кращі роботи в галузі природничих, технічних і гуманітарних наук, сприяв створенню при Інституті фізики конденсованих систем НАН України Науково-телекомунікаційного центру «Українська академічна і дослідницька мережа», який зробив можливими розширення контактів між українськими науковцями та їхніми зарубіжними колегами.

Результатом діяльності Центру в 90-х рр. минулого століття стало збереження в Західному регіоні України відомих наукових шкіл, ініціювання і підтримка організації нових науково-дослідних установ в системі АН України та нових вищих навчальних закладів.

На початку 2000-х років набула розвитку співпраця ЗНЦ з обласними державними адміністраціями. Під час перебування у Львові делегації НАН України на чолі з президентом НАН України академіком НАН України Б. Патоном у 2001 році було підписано Угоду про співробітництво НАН України та Львівської ОДА, а загальна координація роботи із забезпечення її виконання була покладена на ЗНЦ. Цього ж року було підписано Угоду про організаційні та соціально-економічні засади розвитку співпраці Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської та Чернівецької областей у галузях господарського комплексу Західного регіону України на основі використання сучасних досягнень науки і техніки, взаємовигідної кооперації.

Від 2007 року за керівництва голови, академіка НАН України Зіновія Назарчука ЗНЦ здійснює заходи для вирішення важливих соціально-економічних проблем нашого краю на основі кваліфікованого наукового забезпечення виконання відповідних програм та використання науково-технічного потенціалу регіону. Для вивчення та обґрунтування шляхів вирішення актуальних для конкретної області соціальних, економічних, екологічних проблем і забезпечення їх наукового супроводу через свої науково-координаційні ради ЗНЦ активно співпрацює з керівництвом областей, які входять до сфери його діяльності, практикуючи проведення виїзних засідань Ради ЗНЦ з участю науковців, виробників, керівників міст і областей. Лише впродовж останніх років такі засідання відбулись у Волинській області (2008 р., 2016 р.), Івано-Франківській області (2009 р., 2011 р.), Тернопільській області (2010 р., 2017 р.), Закарпатській області (2011 р.), Хмельницькій області (2012 р., 2019 р.), Чернівецькій області (2014 р.), Рівненській області (2015 р.).

Для вирішення різного роду проблем, а також посилення зв'язків між науковими колективами та владними структурами укладаються угоди про організаційні та соціально-економічні засади співробітництва ЗНЦ з обласними державними

адміністраціями регіону. Зокрема, укладено Угоду про співробітництво Львівської ОДА і ЗНЦ (2007 р.); Угоду про співробітництво ЗНЦ з Тернопільською ОДА і Тернопільською обласною радою (2010 р.); Меморандум про співробітництво ЗНЦ, Хмельницької ОДА і Хмельницького національного університету (2012 р.); Меморандум про співробітництво ЗНЦ, Хмельницької обласної ради та Хмельницького національного університету на 2020-2025 рр. (2019 р.).

Важливим аспектом діяльності ЗНЦ є міжрегіональні наукові та виробничі зв'язки. На спільному засіданні рад Донецького та Західного наукових центрів (2012 р., м. Северодонецьк Луганської обл.) обговорювались перспективи сталого розвитку регіонів з точки зору подолання економічних і техногенних загроз, а засідання рад Західного та Південного наукових центрів (2014 р., м. Івано-Франківськ) було присвячене розробленню пропозицій щодо запобігання надзвичайній ситуації в Калуському гірничопромисловому районі, яка може мати негативні екологічні наслідки для значної частини країни.

ЗНЦ розвиває нові форми співпраці академічних установ із закладами вищої освіти, які об'єднують їхній науковий і освітній потенціал: за підтримки ЗНЦ створено навчально-науковий комплекс «Економосвіта»; разом з Національним університетом «Львівська політехніка» створено науково-навчальний комплекс з правами Відділення цільової підготовки; разом з Інститутом регіональних досліджень НАН України і Національним університетом водного господарства і природокористування (м. Рівне) створено науково-навчальний центр з правами Відділення цільової підготовки магістрів за спеціальністю «Економіка довкілля і природних ресурсів»; у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника створено науково-освітній центр «Наноматеріали в пристроях генерації та накопичення енергії»; за сприяння ЗНЦ Івано-Франківським національним університетом нафти і газу та Карпатським відділенням Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна НАН України створено науково-дослідний центр «Нафтогазова геофізика»; за підтримки ЗНЦ реалізована ініціатива низки закладів вищої освіти та академічних установ щодо створення науково-освітнього консорціуму «Гео-геліо-астрофізика».

Від 2001 р. з ініціативи ЗНЦ засновано обласні премії Львівської обласної ради та Львівської ОДА для талановитих молодих учених і відомих учених та знаних фахівців. Щорічно в переддень Всесвітнього дня науки в ім'я миру та розвитку 20-30 відомих і 120-150 молодих учених і спеціалістів отримують дипломи лауреатів та премії. Закріпленню в наукових установах талановитої молоді сприяло ефективне освоєння завдяки зусиллям ЗНЦ виділених Президією НАН України цільових коштів на придбання службового житла для науковців. У результаті 14 молодих дослідників з різних академічних установ Львова отримали житло напередодні відзначення 40-річчя заснування ЗНЦ.

У тому ж році започатковано регулярне видання часопису «Бюлетень Західного наукового центру», в якому подається інформація про основні науково-організаційні заходи, які проводить ЗНЦ, друкуються аналітичні огляди та наукові повідомлення, а також інформація з нагоди ювілейних дат відомих учених, наукових установ і вищих навчальних закладів регіону.

Задля популяризації досягнень учених Західного регіону України ЗНЦ єдиний серед регіональних центрів у 2007 р. створив центр наукової журналістики, започаткувавши тематичні рубрики в засобах масової інформації та здійснюючи активну видавничу діяльність. ЗНЦ регулярно інформує суспільство про важливі результати наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності академічних установ та закладів вищої освіти регіону на сайті ЗНЦ. За період 2011-2021 рр. центром наукової журналістики опубліковано майже 500 науково-популярних статей, інтерв'ю з відомими ученими, нарисів тощо, які допомагають широкому загалу краще усвідомити та оцінити отримані науковцями результати та їх значення для утвердження України в світі як високоінтелектуальної держави.

Для здійснення просвітницької діяльності ЗНЦ упродовж останніх 10 років організував і провів більше 15 науково-організаційних заходів на присвяту відомим в Україні та світі науковим постатям. На запрошення науковців в установах ЗНЦ у 2015 р. перебував із візитом американський вчений українського походження (народився у м. Золочів Львівської області), лауреат Нобелівської премії з хімії (1981 р.), професор Корнельського університету (США) Роалд Гофман (англ. Roald Hoffmann). У 2019 році у ЗНЦ з візитом перебував професор Євген-Зенон Стахів – американський вчений українського походження, лауреат Нобелівської премії миру (2007 р.), директор з міжнародних проектів Інституту водних ресурсів Корпусу інженерів армії США, доктор наук з водних ресурсів, професор, керівник Інституту географії та екології університету Джона Гопкінса (Балтімор, США).

Оцінюючи здобутки Західного наукового центру впродовж 50-річної діяльності, можна стверджувати, що його створення стало подією, яка суттєва сприяла розвитку науки в регіоні. Нині в Західному регіоні України функціонує 22 установи НАН України (інститути, відділення, центри), три державні підприємства та 57 закладів вищої освіти – університетів, академій, інститутів). В економіці краю зайнято приблизно 14000 кандидатів наук та понад 2500 докторів наук. Більшість академічних установ регіону (18) розміщено у Львові, дві – на Закарпатті та дві – у Чернівцях. Академічний сектор науки в Західному регіоні нараховує близько 1,5 тис. наукових працівників, серед яких приблизно 200 докторів і понад 640 кандидатів наук, 14 академіків та 27 членів-кореспондентів НАН України.

Про визнання і високу оцінку доробку науковців Західного регіону України свідчать державні відзнаки, яких вони удостоєні. За період 2011–2020 рр. 113 науковців нашого регіону відзначено орденами князя Ярослава Мудрого, княгині Ольги, «За заслуги» різних ступенів; 84 науковці стали лауреатами Державної премії України в галузі науки і техніки. Присвоєно почесні звання науковим та науково-педагогічним працівникам академічних установ та закладів вищої освіти регіону: заслужений діяч науки і техніки України – 107 особам; заслужений працівник освіти України – 109; заслужений діяч мистецтв України – 24; заслужений лікар України – 19; заслужений юрист України – 11; заслужений винахідник України – 15; заслужений працівник сільського господарства України – п'ятьом; заслужений працівник ветеринарної медицини України – трьом, заслужений економіст – одному.

Зинюк Олег Дмитрович – кандидат технічних наук, доцент, директор Західного наукового центру Національної академії наук України і Міністерства освіти і науки України, (e-mail: zyniuk@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7486-9583>).

Zyniuk Oleh Dmytrovych – Ph.D. (Tech.), Assoc. Prof., director of the Western Scientific Center of the National Academy of Sciences of Ukraine and of Ministry of Education and Science of Ukraine.

Надійшло 02.06.2021 р.